

STANISŁAW KAZIMIERZ POTOCKI

PODSTAWY FINANSOWE BIBLIOTEKI KÓRNICKEJ W LATACH 1826 - 1924

Działalność Biblioteki Kórnickiej w okresie, kiedy była ona częścią prywatnego majątku Tytusa i Jana Działyńskich oraz Władysława Zamoyskiego, umożliwiały fundusze przekazywane na jej rzecz przez tychże właścicieli. Wysokość ich zależała od aktualnych dochodów majątku będącego w posiadaniu właścicieli Biblioteki i od wagi, jaką przykładali oni do jej rozwoju. Te dwa warunki decydowały więc o środkach finansowych, jakie właściciele mogli i chcieli przeznaczyć na rzecz Biblioteki i związanych z nią wydawnictw.

Zadaniem niniejszego artykułu jest przedstawienie wysokości dochodów właścicieli Biblioteki Kórnickiej i związanej z tym wysokości sum pieniężnych przeznaczonych na utrzymanie i powiększanie zbiorów oraz wydawnictwa. Poznanie zależności między możliwościami finansowymi a wysokością łożonych na Bibliotekę funduszy pozwoli na właściwą ocenę zasług właścicieli Biblioteki na polu gromadzenia zabytków piśmiennictwa narodowego i upowszechniania ich w drodze publikacji.

W całym okresie lat 1826 - 1924 podstawę majątku właścicieli Biblioteki Kórnickiej stanowiły dobra kórnickie, toteż badanie dochodu z tego majątku zajmie w tym artykule najwięcej miejsca. Majątki inne będą omawiane tylko wtedy, gdy ich posiadanie przez dziedziców Kórnicka wpływało w sposób bezpośredni na zwiększenie zakresu działalności kolekcjonerskiej lub wydawniczej.

W dotychczasowej literaturze, omawiającej mecenasowską działalność dziedziców Kórnicka lub dzieje Biblioteki Kórnickiej, sprawy podstawy majątkowo-finansowej ich działalności nie zostały opracowane. Jedynie W. Molik w swojej pracy poświęcił półtorej stronie „podstawie materialnej działalności mecenasowskiej” Jana Działyńskiego, jednak niedokładne i niedostateczne wykorzystanie źródeł archiwalnych nie pozwoliło mu na właściwe ustalenia¹.

¹ W. Molik: *Jan Działyński jako mecenas nauki i sztuki*. „Materiały i Studia do Dziejów Kultury w Wielkopolsce. Z. 7: 1974 s. 38 - 39; por. mój artykuł recenzyjny *Z badań nad mecenatem Jana Działyńskiego*. „Roczniki Historyczne” R. 41: 1975 s. 152 - 157.

Artykuł niniejszy napisany został na podstawie źródeł archiwalnych znajdujących się w Bibliotece Kórnickiej. Wykorzystano przede wszystkim akta prawno-majątkowe dotyczące dziedziczenia majątku: testamenty Ksawerego, Tytusa i Jana Działyńskich², akta działów majątkowych³. Dla ustalenia dochodów i wydatków dziedziców szczególnie przydatna okazała się dokumentacja kasy majątku kórnickiego, szczególnie „Manualy” albo „Księgi kasowe dochodu i rozchodu pieniędzy w kasie majątności kórnickiej”⁴ oraz „Raporty kasowe” tejsze kasy z wykazami etatów⁵. Dokumentacja ta jest mniej szczegółowa dla okresu Tytusa Działyńskiego, jest w niej dużo luk, a zapiski są czasami niewiele mówiące, zaś wydatki na Bibliotekę, jako wchodzące w skład wydatków dziedzica, nie były na ogół wymieniane. Za czasów Jana Działyńskiego braki w dokumentacji są stosunkowo małe, a szczegółowe zapiski wydatków prywatnych dziedzica pozwalają na dokładne śledzenie jego działalności od strony finansowej. W dokumentacji kasowej (manualach i raportach) Biblioteka uzyskała od r. 1872 osobną rubrykę, początkowo w dziale rozchodów „na rzecz Dziedzica” (zob. Aneks II - III), a później, od r. 1894, już samodzielny tytuł rozchodu (Aneks IV). Dokumentacja ta jest kompletna do r. 1919, później występują w niej poważne luki. Gdy brakło podstawowego źródła tj., manualów i raportów kasowych, sięgnięto do notatek i zestawień wieloletnich o dochodach majątków, planów budżetowych i etatów⁶, dowodów kasowych⁷, rachunków bibliotecznych i wydawniczych⁸.

Dla stwierdzenia zadłużenia majątków w różnych okresach wykorzystywane były akta hipoteczne, głównie dóbr kórnickich⁹. Mniej przydatna okazała się tu korespondencja dziedziców Kórnicka, chociaż i z niej zaczerpnięto w kilku przypadkach cenne wiadomości o szczegółach sytuacji majątkowej, zwłaszcza z korespondencji dziedziców z ich urzędnikami¹⁰.

PODSTAWY FINANSOWE BIBLIOTEKI ZA TYTUSA DZIAŁYŃSKIEGO (1826 - 1861)

Za początek gromadzenia zbiorów w Kórniku należy przyjąć rok 1826, tj. rok objęcia przez Tytusa Działyńskiego majątności kórnickiej i przeznaczenia Kórnicka na stałą siedzibę. Prawdopodobnie wówczas sprowadził do Kórnicka swoje zbiory

² Testamenty: Ksawerego Działyńskiego z r. 1817, rkps Bibl. Kórń. (dalej cyt. BK) 7274; Tytusa Działyńskiego z r. 1849. BK 7285 i Jana Działyńskiego z r. 1880, tamże.

³ Akta działów majątkowych z r. 1826, BK 3198; z r. 1866, BK 2909.

⁴ BK 6419 - 6486.

⁵ BK 6291 - 6327.

⁶ BK 3642 - 3692.

⁷ Dowody rozchodu kasy majątności kórnickiej. BK 6539 - 6911.

⁸ BK 7475 - 7476 oraz Archiwum Biblioteczne (dalej cyt. AB) 159 - 169.

⁹ BK 3196 - 3312.

¹⁰ Listy J. Fijałkowskiego, J. Szlagowskiego, B. Kosiewicz i in. do Działyńskich, BK 3590; listy Z. Celichowskiego do J. Zamoyskiej, BK 7617; listy tegoż do W. Zamoyskiego, BK 7668.

biblioteczne, już wtedy bardzo cenne¹¹. Działyński bowiem już od kilku lat gromadził zabytki literatury, m. in. już w r. 1821 dokonał zakupu najcenniejszej kolekcji rękopisów, jaka kiedykolwiek weszła do zbiorów Biblioteki Kórnickiej, nabywając je od Kajetana Kwiatkowskiego za sumę 6000 talarów pruskich. Środki finansowe na działalność kolekcjonerską przed r. 1826 czerpał z niemałego pozostałego po ojcu majątku, którego obok matki i dwóch siostr był współwłaścicielem. Całym majątkiem, na mocy testamentu Ksawerego Działyńskiego, od r. 1819 zarządzała wdowa Justyna z Dzieduszyckich Działyńska przy pomocy ks. Jakuba Miszewskiego mianowanego tymże testamentem wykonawcą woli testatora¹². Do czasu objęcia Kórnika Tytus wybrał z tego majątku (między innymi na tworzenie zbiorów bibliotecznych) sumę 189 930 złotych polskich (31 655 tal.)¹³.

Ostatecznego podziału masy majątkowej po Ksawerym Działyńskim można było dokonać po uregulowaniu starych pretensji spadkobierców jego brata Ignacego (zm. 1797) do majątku kórnickiego, odzyskanego po procesie z Szoldrskimi w r. 1801. Dopiero w r. 1825 sprawa ta została sądownie załatwiona, a 22 lipca tego roku zawarła ugodę zatwierdził trybunał plocki¹⁴.

Sprawa działów była tym bardziej pilna, że po starszej Paulinie w tymże roku (1825) Tytus i młodsza Klaudyna zawarli związku małżeński i pragnęli usamodzielnić się majątkowo. Ostatecznie urzędowy podział masy majątkowej po ojcu nastąpił 5 listopada 1826 r., w jego wyniku Tytus Działyński otrzymał dobra kórnickie w powiecie śremskim i średzkim¹⁵.

Majątność kórnicka dawała, według zestawienia za lata 1801 - 1824 średnio

¹¹ O dacie przewiezienia przez Działyńskiego zbiorów do Kórnika świadczy zachowany „Spis rzeczy przesyłających się z Trzebawia do Kórnika” w okresie 20 X - 3 XI 1826 r., wśród których znajduje się kolekcja broni, BK 5679. Sądzić można, że w tym czasie przewiózł również swoją bibliotekę do Kórnika. Por. R. Marciniak: *Biblioteka Kórnicka Tytusa Działyńskiego w r. 1826*. Artykuł w niniejszym zeszycie „Pamiętnika Biblioteki Kórnickiej” s. 13.

¹² Testament Ksawerego Działyńskiego. BK 7274.

¹³ Sumę tę wymieniono w akcie działu majątkowego między spadkobierców Ksawerego Działyńskiego z 5 XI 1826 r. BK 3198.

¹⁴ Akta procesu i wyroku przed trybunałem plockim. BK 2831.

¹⁵ W akcie działowym całą masę majątkową po Ksawerym Działyńskim podzielono na trzy równe części, każda wartości 1527015 złp 26 1/3 gr. W skład majątności kórnickiej wchodziły: Kórnik, Bnin, Pierzchno, Januszewo, Kromolice, Zimin, Szczodrzykowo, Dachowa, Prusinowo, Biernatki, Kijewo, Holendry Borówieckie (obecnie Borówiec), folusz borówiecki, Czmoń, Holendry Czmońskie (obecnie Czmoniec), Krzyżownicy, Mieczewo, Robakowo, Runowo, Dziećmierowo, Dębowiec, Czołowo, Trzykolne Młyny, Holendry Radzewskie (obecnie Radzewice), Holendry Błażejewskie (obecnie Błażejewko), Radzewo, Holendry Zwolskie (obecnie Zwola), Konarskie, Żabikowo, pustkowie Dworzyska, Niemir (Mościenica). Na majątku tym ciążył dług wartości 1028731 złp, który Tytus Działyński przejął wraz z majątkiem. Wartość tego długu odjęto od rzeczywistej wartości działu.

Starsza siostra, Paulina Dzieduszycka, otrzymała położone w powiecie poznańskim majątności: konarzewską, w której skład wchodziły: Konarzewo, Dopiewiec, Dopiewo, Pałędzie i Podłoziny, oraz majątność wirowską złożoną ze wsi: Wiry, Lasek, Łęczycza, Niwka, Głuszyna,

rocznie 106 000 złp czytego dochodu¹⁶. Suma ta stanowiła około 6% wartości tego majątku według taksy działowej. W wyniku działów majątność kórnicka została uszczuplona o trzy wsie wartości 252 433 złp, co zmniejszyło poprzedni dochód do sumy około 91 620 złp. Po spłacie dożywocia matki w wysokości 35 506 złp 9 gr. (5917 tal.) czysty dochód, jaki pozostawał Tytusowi Działyńskiemu wynosił przeciętnie 56 114 złp (w zaokrągleniu 9752 tal.)¹⁷. Taką sumą rocznie dysponował Działyński na potrzeby własne, utrzymanie rodziny i swojej siedziby, a także na wszelkie wydatki związane z działalnością społeczną, polityczną i kolekcjonersko-wydawniczą. Oprócz tego przy większych operacjach finansowych mógł dysponować listami zastawnymi wydanymi w r. 1827 przez Dyрекcję Prowincjonalną Ziemstwa Kredytowego w Poznaniu o wartości 174 775 tal., czyli połowy wartości dóbr kórnickich według szacunku tejże Dyрекcji¹⁸.

W początkowych dniach grudnia 1830 r. Działyński na wieść o wybuchu powstania pospieszył do Warszawy, zabierając z kasy swoich dóbr całą gotówkę i pożyczając z wszelkich możliwych źródeł pieniądze i przedmioty wartościowe¹⁹. Wkrótce władze pruskie nałożyły na dobra kórnickie sekwestr i oddały je w zarząd Dyрекcji Prowincjonalnej Ziemstwa Kredytowego na mocy edyktów z 6 lutego i 26 kwietnia 1831 r. Sekwestr trwał od 8 lutego 1831 do 3 marca 1838 r. Działyński nie wrócił

Babki, a także trzy wsie odłączone od majątności kórnickiej w celu wyrównania działów: Szczytniki, Daszewice i Kamionki.

Młodszej siostrze, Klaudynie Potockiej, przypadły w dziale: majątność trzebawska w powiecie poznańskim złożona z Trzebawia, Górki i Łodzi; majątność granowska w obecnym powiecie nowotomyskim złożona z Granowa, Kubaczyna, Drużyny, Strzempinia, Niemierzyc i Kąkolewa; majątność babicka na Mazowszu, w powiecie pruskowskim, na którą składały się Babice, Lachtorzew i Blizno, oraz majątność sarnowska w powiecie zwoleńskim w Królestwie, w której skład wchodziły: Sarnów, Gniewosów, Zawada, Sławczyn, Oleksów, Borek, Bieździeża, Mieścisko i Wólka.

Pałac Działyńskich w Poznaniu nie wszedł do masy podziałowej, ponieważ pretensje do niego ze strony sukcesorów marszałka Władysława Gurowskiego, drugiego męża babki Tytusa – Anny z Radomickich Działyńskiej, nie były jeszcze rozstrzygnięte sądownie. Pozostał on w dożywotnim posiadaniu Justyny Działyńskiej. Wszystkie trzy działy były też obciążone obowiązkiem spłaty dożywocia na rzecz matki w wysokości 5% wartości połowy każdego, z czego ustalono stałą sumę 35 506 złp 9 gr przypadającą na każdego ze spadkobierców, przy czym Tytus zobowiązał się wypłacić tę sumę gotówką, natomiast siostry oddały matce w dożywotni użytek część swoich działów: Paulina – majątność konarzewską, Klaudyna – majątki w Królestwie.

¹⁶ Zestawienie czystego dochodu majątności kórnickiej w związku ze spłatą części dochodu na rzecz spadkobierców Ignacego Działyńskiego, BK 2821.

¹⁷ Nie zachowały się wykazy sum przekazywanych w latach 1826 - 1831 właścicielowi majątności kórnickiej, natomiast zachowane z lat późniejszych, w okresie sekwestru, z lat 1831/2, 1834/5, 1835/6 (lata gospodarze od 1 lipca do 30 czerwca roku następnego) wykazy dochodu przekazywanego do kasy Dyрекcji Ziemstwa Kredytowego podają sumy 10422 tal., 7906 tal. i 9166 tal. Zob. „Manuały rozchodu kasy majątności kórnickiej”. BK 6293, 6295 - 6296.

¹⁸ Akta hipoteczne majątności kórnickiej. BK 3198.

¹⁹ M. in. pożyczyl od kupca kórnickiego Michaela Hillera 2000 tal. i pas lity złoty wartości 60 tal., co przypomniał wierzyciel w liście z 1841 r., BK 3587.

bowiem z Kongresówki na wezwanie naczelnego prezesa Flotwella i generała von Röderna, od czego uzależniały władze wstrzymanie kary w stosunku do uczestników powstania – poddanych pruskich. W tym czasie dochody z dóbr kórnickich przekazywane były do Kasy Prowincjonalnej Ziemstwa Kredytowego²⁰.

Po wyczerpaniu się zasobów finansowych zabranych z Kórnicka, już po upadku powstania, oprócz sporadycznie przesyłanych pieniędzy przez matkę z jej dożywocia²¹ jedynym stałym źródłem dochodu był majątek posagowy żony Tytusa, Celestyny Działyńskiej. Majątkiem tym były początkowo dobra Ręczaje w ówczesnym województwie mazowieckim (w pow. wołomińskim) oddane zgodnie z tekstem intercyzy przedślubnej z 18 listopada 1825 r. jako część należnego jej posagu²². Dochód ten był, w porównaniu do kórnickiego, bardzo skromny, tym bardziej że Działyński, skazany na cywilną śmierć przez władze rosyjskie, nie mogąc osobiście dopilnować gospodarstwa był zmuszony gospodarować za pośrednictwem urzędnika. Niemniej w okresie tym zostały przez Działyńskiego poczynione pewne inwestycje mające podnieść dochodowość tego majątku, jak „[...] melioracje [...], postawienie nowych budowli, urządzenie gorzelnii [...], pożyczka dla włościan, kopanie rowów, karczunki [...]” ocenione na sumę 10 714 złp²³.

Trudności w gospodarowaniu posiadaniem majątkiem i niedogodność braku własnej siedziby w okresie kilkuletniego pobytu w Galicji spowodowały, że przy okazji działów majątku matki Tytusowej Działyńskiej – ordynatowej Zofii Zamoyskiej, zamieniono dobra Ręczaje na majątność Oleszyce w Galicji pod Przemyślem. Wartość tego majątku była równa przypadającej na Działyńską części majątku po matce²⁴. Według aktu działowego czysty dochód, jaki Oleszyce miały przynosić, wynosił 27 543 złp (4590 tal.). W praktyce dochód ten w początkowym okresie w związku z koniecznością zagospodarowania zaniedbanego majątku, był znacznie niższy²⁵. Wystarczał on jednak na utrzymanie siedmioosobowej wówczas rodziny Działyńskich, nie wystarczał już na zaspokojenie kolekcjonerskiej pasji Działyńskiego, której zakres z konieczności musiał ograniczyć, ale z której zupełnie nie zrezygnował nigdy. Toteż nic dziwnego, że nieraz musiał uciekać się do pożyczek²⁶.

Przez cały ten okres wygnania z Księstwa prowadził dziedzic Kórnicka za po-

²⁰ Akta sekwestru dóbr kórnickich. BK 3364 - 3365; zob. też S. Bodniak: *Tytus Działyński*. „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” Z. 1: 1929 s. 22.

²¹ Justyna Działyńska bezpośrednio udzielała finansowej pomocy synowi, jak również czyniła to pośrednio poprzez spłatę procentów od jego długów. Zob. Korespondencja J. Fijałkowskiego, generalnego plenipotentą dóbr kórnickich, z Działyńskimi z lat 1831 - 1838, BK 3590.

²² Intercyza przedślubna Celestyny i Tytusa Działyńskich, BK 7285.

²³ Obliczenie kosztów inwestycji w dobrach Ręczaje, w akcie zamiany tych dóbr na majątność Oleszyce z 18 I 1837 r., przez Zofię z Czartoryskich Zamoyską. BK 7960.

²⁴ J. w., według tego aktu Działyńska miała objąć na własność Oleszyce od 1 VII 1837 r.,

²⁵ Zob. list T. Działyńskiego do J. Fijałkowskiego z 1837 r. BK 3590.

²⁶ Zachowała się nie datowana notatka C. Działyńskiej dotycząca długu pochodzącego zapewne z tego okresu: „5000 złp. od Leosia [Sapiehy], które Zdziś [Zamoyski] dał na kupienie starożytności”, BK 3306. Zob. też Bodniak, *op. cit.* s. 23.

średnictwem swego plenipotenty Józefa Fijałkowskiego proces z rządem pruskim o zwrot dóbr. Proces ten zakończony został ostatecznym wyrokiem 3 marca 1838 r., na mocy którego dobra kórnickie zostały Działyńskiemu zwrócone, a jego samego uwolniono od kary²⁷.

W listopadzie 1839 r. powrócił Działyński do Kórnik. Znalazł majątek zaniedbany gospodarką administratora rządowego, a niekonserwowane budynki zrujnowane²⁸. Oprócz poważnych nakładów finansowych, jakie należało przeznaczyć na podźwignięcie majątku, ciążyły na nim jeszcze długi zarówno te stare, przedpowstaniowe, jak również zaciągnięte podczas przymusowego pobytu poza Księstwem. Około r. 1840 suma długów wynosiła 420 299 złp (ok. 70 050 tal.)²⁹. Majątek kórnicki jeszcze do r. 1844 był obciążony spłatą dożywocia Justynie Działyńskiej. Do tego czasu dochód z Kórnik był zapewne niewiele wyższy niż przed sekwestrem.

Sytuacja majątkowa Tytusa Działyńskiego nie była jednak zła. Majątek jego znacznie się powiększył. W r. 1839 otwarto testament zmarłej trzy lata wcześniej w Genewie Klaudyny z Działyńskich Potockiej, która mianowała brata swoim jedynym spadkobiercą i wykonawcą testamentu, z zastrzeżeniem wypłaty z majątku po niej należnej sumy na rzecz dożywocia matki oraz wypełnienia warunków intercyzy przedślubnej w stosunku do męża, Bernarda Potockiego³⁰. Majątek ten składał się z dóbr Trzebaw i Granowo w Księstwie oraz Babice i Sarnów w Królestwie. Z ich dochodów połowa należała się matce, zaś połowę dochodów granowskich i trzebawskich pobierał Potocki³¹. Po śmierci Justyny Działyńskiej (1844 r.) usta-

²⁷ Bodniak, *op. cit.* s. 24.

²⁸ Np. stan zamku kórnickiego tak przedstawia obrazowo Działyński w liście do żony: „Dom nasz stoi jak stara baba, która przed śmiercią na urywał idzie – trzęsie się i kapie. Trzeba nam koniecznie o nowym myśleć”. BK 7332 k. 253.

²⁹ Według wykazu znajdującego się w BK 5756. W liście do żony donosił również Działyński z Kórnik w r. 1839: „[...] wierzyciele wszyscy tak ode mnie stronią, jak dawniej gonili, bo widzą ogromna bezpieczeństwo; z wszystkich stron pieniądze mi ofiarują [...]. BK 7332 k. 254.

³⁰ Testament Klaudyny Potockiej z 21 XI 1829 r. (kopia BK 7861) został otwarty urzędowo dopiero w trzy lata po jej śmierci, ponieważ B. Potocki, znający jego treść, starał się odwiec ten fakt do czasu wyjaśnienia sprawy sekwestru majątku Działyńskiego w obawie przed nałożeniem sekwestru i na tamten majątek w Księstwie i przed konfiskatą majątków leżących w Królestwie. Zob. listy J. Fijałkowskiego do Działyńskich z r. 1838. BK 3590.

³¹ Akta sprawy wojewodziny Działyńskiej przeciw Bernardowi Potockiemu o majątek po Klaudynie Potockiej. BK 3373. B. Potocki zrezygnował z praw do majątku w Królestwie w obawie przed ich konfiskatą za udział w powstaniu. Majątek Tytusa Działyńskiego, skazanego za udział w powstaniu na śmierć cywilną, również miał ulec konfiskacie. Ponieważ jednak Działyński został uznany poddanym pruskim, wyroku na niego władze rosyjskie nie cofnęły, ale zezwoliły na objęcie majątku przez jego matkę, która z kolei Sarnów z przyległościami przekazała dzieciom Tytusa, natomiast Babice sprzedała w r. 1840 i pieniądze dała synowi na pokrycie jego długów. Zob. Rachunek percepty pieniędzy kasy majątności kórnickiej za rok 1840/41. BK 6430.

lono na mocy obopólnej ugody stałą dożywotnią pensję dla wdowca po Klaudynie w wysokości 3700 tal. rocznie z dochodów tych dwóch majątności.

Do r. 1844 Tytus Działyński oprócz dochodu z Kórnicka posiadał jeszcze połowę dochodu z Sarnowa i cały z Oleszyc. Brak rachunków z tego okresu uniemożliwia dokładne obliczenie. Można tylko w przybliżeniu, na podstawie danych z lat późniejszych, wnioskować, że w sumie rozporządzał on ze wszystkich majątków dochodem 15 000 tal. rocznie³².

Ta suma uległa znacznemu powiększeniu z chwilą wygaśnięcia dożywocia matki. Z zestawienia dochodów samej majątności kórnickiej z dziesięciu lat, od 1846 do 1856 r., wyliczono, że dziedzic pobierał rocznie przeciętnie 11 802 tal., czyli w zaokrągleniu 12 000 tal., i tę sumę przyjmowano później jako odpowiadającą czystemu dochodowi z tej majątności³³. Nie zachowały się dokładne dane dotyczące dóbr pozakórnickich. Przybliżone sumy czystego dochodu rocznego wszystkich dóbr Działyńskich, zestawione na podstawie kilkuletnich danych przez kasjera kórnickiego w początkach lat sześćdziesiątych, przedstawiały się następująco³⁴:

Kórnik	—	12 000 tal.
Trzebaw	—	4 000 tal.
Granowo	—	5 000 tal.
Oleszyce	—	3 000 tal.
Sarnów	—	5 000 tal.
w sumie		28 000 tal.

Była to najwyższa suma roczna, jaką kiedykolwiek dziedzic Kórnicka dysponował w całym omawianym okresie, a która miała wystarczyć na jego osobiste wydatki, utrzymanie rodziny, utrzymanie i przebudowę zamku kórnickiego i pałacu w Poznaniu, powiększanie zbiorów, wydatki związane z pracą polityczną i społeczną własną i działalnością charytatywną żony. Suma ta ulegała pomniejszaniu w miarę wydawania za mąż córek, bowiem każdej z nich przeznaczał ojciec, do czasów działań majątkowych, po 2500 tal. rocznej pensji na poczet posagu: od r. 1848 płacił najstarszej córce — Elżbiecie Czartoryskiej, od 1852 r. — Jadwidze Zamoyskiej, a do 1855 r. — Marii Grudzińskiej³⁵.

Syn Jan natomiast otrzymał już w r. 1853, kupiony przez ojca za 130 000 tal., Gołuchów. Do tego dodał mu ojciec w roku następnym Januszewo wchodzące w skład dóbr kórnickich³⁶, a z chwilą ożenku syna zapewnił mu ojciec aktem notarialnym dziedzictwo całej majątności kórnickiej wraz z zamkiem, zbiorami

³² Zestawienie dochodów i rozchodów dóbr kórnickich z lat 1846 - 1856. BK 6297.

³³ Po śmierci Tytusa Działyńskiego wdowa otrzymywała rocznie 6000 tal. dożywocia jako połowę dochodów dóbr kórnickich.

³⁴ Zestawienie ręką Benedykta Kosiewicza, kasjera kórnickiego, w związku z przygotowaniem działań majątkowych po śmierci T. Działyńskiego. BK 2904.

³⁵ Intercyzy przedślubne córek T. Działyńskiego. BK 7285.

³⁶ Akt odstąpienia 30 VIII 1854. BK 2741.

bibliotecznymi i muzealnymi oraz z pałacem w Poznaniu³⁷. Kupna Gołuchowa dokonano za pieniądze uzyskane z listów zastawnych Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego obciążających hipotekę kórnicką i gołuchowską³⁸. Nowo nabyty majątek wymagał poważnych nakładów finansowych na zagospodarowanie, a te wraz ze spłatą długów i procentów od nich umniejszały dochód T. Działyńskiego³⁹.

Tak duży wysiłek finansowy był możliwy dzięki kapitałom, jakie w r. 1852 otrzymała Tytusowa Działyńska z podziału majątku alodialnego ojca, ordynata Stanisława Zamoyskiego⁴⁰. Niewątpliwie otrzymane przez żonę kapitały w poważnym stopniu umożliwiły też sfinansowanie w okresie 1852 - 1861 tak dużej ilości wydawnictw⁴¹.

Trudno w świetle zachowanych źródeł ustalić dokładnie, jakie sumy przeznaczał Działyński na powiększanie zbiorów i wydawnictwa własne. Do ok. 1850 r. zgromadził dziedzic Kórnicka większą część swoich zbiorów, jak o tym świadczy zachowany katalog sporządzony przed r. 1849 przez Kajetana Wincentego Kielisińskiego. Do tego czasu większą część wydatków bibliotecznych pochłaniało niewątpliwie gromadzenie zbiorów. Natomiast z zachowanych, lecz z pewnością niekompletnych, rachunków wydawniczych i księgarskich z lat 1851 - 1861 wynika, że w okresie tym wydał właściciel Biblioteki ok. 8000 tal. na wydawnictwa, a ok. 6000 tal. na zakup książek od księgarzy i antykwariuszy, w sumie ok. 14 000 tal., czyli 1400 tal.

³⁷ Kopia aktu odstąpienia przez T. Działyńskiego majątku kórnickiego synowi Janowi, z zastrzeżeniem dożywotniego użytkowania majątku przez ojca, z 8 XII 1856, BK 2742. W zamian ojciec zobowiązał się płacić synowi 2500 tal. rocznej pensji, zob. *Contrat de mariage Monsieur la Comte Działyński et Mademoiselle la Princesse Czartoryska*. BK 1633.

³⁸ List T. Działyńskiego do syna z 19 I 1853. BK 7338 k. 107 - 108.

³⁹ O sytuacji finansowej T. Działyńskiego świadczy treść brulionu jego listu do Franciszka Wężyka z 13 V 1857 r.: „[...] posiadam do użytku mego jedną parę butów, a te są złe; mam surdut uszyty przed sześciu laty, frak wysługuje się już 15 lat i niezawodnie przeżyje mnie; mam sześciu dzieci, trzem wypłacam posagi, synowi kupiłem dobra, od kilku lat wydałem 900000 złp listów zastawnych, straciłem w tym roku 100000 (złp) wskutek złego zarządu dóbr moich. Mój syn potrzebował mojej pomocy w chwili ożenienia się; jednym słowem pieniędzy nie mam, a sądzę, że jest głównym obowiązkiem obywatela polskiego, aby ten długów nie zaciągał [...]”. BK 7440 k. 553.

⁴⁰ Aktem działowym z 12 I 1852 r. otrzymała Celestyna Działyńska do majątku posagowego z r. 1837 jeszcze z majątku alodialnego ojca kapitały w pieniądzu i papierach wartościowych o łącznej wartości 1490584 złp. BK 2912.

⁴¹ Część kapitałów ulokowana była w papierach wartościowych austriackich, toteż klęska Austrii w wojnie włoskiej w r. 1859 zaważyła również w jakimś stopniu na zasobach finansowych Działyńskiego, a przez to na ilości jego wydawnictw, jak o tym świadczy list Działyńskiego do J. N. Romanowskiego z 30 IV 1859 r.: „[...] wypadnie mi podobno całą tę pracę odłożyć i przestać drukować. Austria bankrutuje, a ja pójdę w jej ślady. Straciłem od tygodnia połowę dochodów naszych płynących z papierów, czyli kuponów austriackich. Takim nakładom dalej podobać nie potrafię”, BK 7446 k. 80. Mimo to jednak nie zrezygnował z działalności wydawniczej. Na ogólną liczbę 33 tomów wydanych przez T. Działyńskiego 27 (nie licząc drobnych druków ulotnych i dzieł nie dokończonych, które wydano po r. 1861) ukazało się w latach 1852 - 1861. Zob. J. Łuczakowa: *Katalog wydawnictw Biblioteki Kórnickiej*. Kórnik 1959.

rocznie⁴². Suma ta nie obejmuje zakupów od różnych osób prywatnych, od których nieraz nabywał większe zbiory. Uwzględniając niekompletność zachowanych rachunków, jak i wydatki na zakup zbiorów bez pośrednictwa księgarskiego, przypuszczać można, że suma ta wynosiła co najmniej 2000 tal. rocznie. W sumę tę nie wchodzi pensje pomocników Działyńskiego zatrudnionych głównie przy wydawnictwach.⁴³

Dużą część dochodów właściciela Kórnicka pochłaniała, rozpoczęta w początkach lat czterdziestych, przebudowa zamku kórnickiego, w którym zbiory miały się mieścić. Przebudowę zamku zakończył dopiero po śmierci ojca Jan Działyński.

PODSTAWY FINANSOWE BIBLIOTEKI ZA JANA DZIAŁYŃSKIEGO
(1861 - 1880)

Z chwilą śmierci Tytusa Działyńskiego suma wydawana na powiększanie zbiorów i na wydawnictwa własne uległa zmniejszeniu. Nie kontynuowano pracy nad wydawnictwami poza *Actami Tomicianami*, którymi zajmował się Ludwik Koenigk⁴⁴. Jedynie zmarły w tym samym roku Jan Nepomucen Romanowski, współpracownik właściciela Biblioteki w pracy wydawniczej, był dokładnie obznajomiony z planami wydawniczymi swego chlebobdawcy. Syn natomiast, przebywający przeważnie poza Kórnikami, nie był na tyle w te sprawy wtajemniczony, aby je kontynuować według planów ojca. Poza tym Jan Działyński po objęciu Kórnicka miał dochody nieporównanie niższe niż ojciec. Dysponował jedynie całym dochodem z Gołuchowa, bowiem połowa dochodów z Kórnicka, obliczona na stałą sumę 6000 tal., oraz dochód z lasu zwolskiego na mocy testamentu Tytusa Działyńskiego zostały przyznane jako dożywocie matce⁴⁵. Matce zapewniono również dożywotni użytek zamku kórnickiego i pałacu poznańskiego. Jednak na podstawie dobrowolnej umowy zatrzymała sobie tylko pałac w Poznaniu, biorąc na siebie koszty jego utrzymania.

Dobra pozakórnickie przeznaczył Tytus Działyński na posagi dla córek i za dysponował w testamencie, aby do chwili działów majątkowych pomiędzy dziećmi „[...] każda za mąż idąca lub doletnia córka pobierała tę część dochodów, która z podziału wszystkich intrat [...] dóbr (prócz kórnickich) na jej głowę przypadnie po odtrąceniu połowy tychże dochodów na dożywocie matki”. Jan nie tylko nie

⁴² Rachunki wydawnicze i księgarskie. BK 7475 i 7476.

⁴³ K. W. Kielisiński, bibliotekarz zmarły w r. 1849 r., miał pobierać według umowy z 1 XII 1848 r. 200 tal. rocznej pensji, AB 214, później przy wydawnictwach byli zatrudnieni L. Koenigk, L. Jagielski, W. Wawrowski, J. N. Romanowski i in.

⁴⁴ L. Koenigk pracował nad IX tomem *Acta Tomicana*, który ukazał się przed 1863 r., jednak z powodu licznych usterek nie został rozpowszechniony, powtórnie wydał go w r. 1876 Z. Celichowski. Nie kontynuowano wydawnictw *Lites as res gestae* i *Źródlopisma do dziejów unii Korony Polskiej i W. X. Litewskiego*.

⁴⁵ Kopia testamentu T. Działyńskiego. BK 7285.

miał żadnych dochodów z tych dóbr, ale został obciążony dodatkowo ich administracją.

Taki stan rzeczy trwał do r. 1863, kiedy Jan Działyński, mocno zaangażowany w akcję pomocy dla powstania w Królestwie, po wykryciu jego działalności przez władze pruskie udał się na pole walki, a następnie na emigrację. W czerwcu tego roku rząd pruski nałożył na dobra kórnickie i gołuchowskie sekwestr. Przedtem jednak zdołał dziedzic za pośrednictwem oddanych sobie urzędników, Józefa Szlagowskiego i Benedykta Kosiewicza, zabrać całą gotówkę, jaka była w kasach kórnickiej i gołuchowskiej⁴⁶. Później dostawał pieniądze od rodziny, zwłaszcza od matki, z sum, jakie otrzymywała na poczet swego dożywocia i z dochodu lasu zwolskiego. W okresie emigracji (1863 - 1868) matka przekazała synowi w sumie 73 503 tal.⁴⁷ Pieniądze te były mu potrzebne na rzecz powstania. Również na ten cel, a później na koszty wydawnictw matematycznych i zakup kolekcji naczyń antycznych ogromne sumy pożyczał od swojej żony, Izy z Czartoryskich⁴⁸.

W r. 1866, po prawie trzyletnich przygotowaniach i po zamążpójściu najmłodszej z córek Tytusa Działyńskiego, doszło ostatecznie do działów majątkowych

⁴⁶ List B. Kosiewicza, ówczesnego zarządcy majątku w Gołuchowie, do J. Działyńskiego z 4 VII 1863 r.: „Do Kórnik 13 czerwca rano przybyli delegowani z sądu śremskiego dla zaprowadzenia w majątności kórnickiej sądowej sekwestracji; tuż przed ich przyjazdem, w nocy, zostaliśmy uwiadomieni przez osoby nam życzliwe, które same aż na miejsce do Prowentu przyjechały, że nazajutrz niemiłych gości będziemy mieli. Zwinęliśmy się z uprzątnieniem kasy czym prędzej [...] i przed samym przyjazdem owych sekwestratorów wszystko im sprzed nosa usunęli. W kasie kórnickiej nad 6 srebrników i 9 fenygów remanentu nic więcej nie znaleziono, a w dniach tych wpłynęło przeciw za różne produkta do kasy 25 tysięcy talarów. Ja będąc wówczas w Poznaniu i Dziećmierowie, czym prędzej jechałem pocztą na całą noc do Pleszewa, aby wszystko uprzątnąć w Goł[uchowie] w zamku i stajni, lecz i tu pocziwi ludzie (p. Miłkowski z Macewa) uwiadomili naprzód Ptaszyńskiego, aby wszystkie rzeczy na bok sprzed nosa sądowego sprzątnął i też tak się stało”. BK 3590.

⁴⁷ Według zestawienia z r. 1871 ręką Józefa Rustejki. BK 2904. J. Działyński pisał z Londynu do J. Szlagowskiego 4 X 1863 r.: „Przypominam Panu, że pieniądze potrzebuję dużo, z obiecanych mi przez Pana 10000 tal. dostałem od matki 5000 i bardzo by mi się druga połowa przydała, i to pilno, bo za parę dni zaczynają się rozmaite liwerunki obstalowane tak, że bez pieniędzy będę w wielkim ambarasie [...] Bardzo bym sobie życzył mieć przed końcem roku 12000 tal. i chciałbym wiedzieć, czyby mi kto te pieniądze pożyczył jako dług, który by później był zahipotekowany na dobrach”. BK 3590.

⁴⁸ Na majątku J. Działyńskiego była zahipotekowana suma miliona talarów na rzecz żony, lecz była to z jednej strony forma otwarcia sobie kredytu u żony (na mocy intercyzy przedślubnej nie istniała wspólnota majątkowa), z drugiej strony mogła to być próba zabezpieczenia majątku przed represjami rządu pruskiego. Tak właśnie rozumieli to urzędnicy pruscy: „Jan Kanty [...] Działyński [...] małżonek Izabelli z domu księżąt Czartoryskich przyłączył się, jak udowodniono do partii Czerwonych, oddawszy poprzednio dobra swe, w obligacji notarialnej z dnia 27 lutego roku 1863, na rzecz małżonki swojej w zastaw, niby dla zabezpieczenia co do jej posagu w sumie jednego miliona talarów w małżeństwo wniesionego, bez wątpienia ze względu na ewentualne niebezpieczeństwo grożące jego majątkowi przy zamierzonym już wówczas uczestniczeniu w śledzonych rewolucyjnych knowaniach”. – tłumaczenie aktu oskarżenia przeciw J. Działyńskiemu z r. 1864. BK 1019 k. 107.

dóbr pozakórnickich, które w myśl testamentu ojca miały być podzielone między pięć córek. Dobra owe podzielono pomiędzy cztery siostry: Jadwiga Zamoyska otrzymała Trzebaw w pow. poznańskim, Cecylia Działyńska – Granowo w obecnym pow. nowotomyskim, Maria Grudzińska – Sarnów w Królestwie, Anna Potocka – Oleszyce w Galicji. Najstarszej z sióstr, Elżbiecie Czartoryskiej, przyznano spłatę sumy posagowej z nadwyżek wartości czterech działów ponad sumę 170 561 tal. stanowiącą wartość każdego z nich. Jednocześnie Jan Działyński zrezygnował z wszelkich praw do tych dóbr, których dotąd prawnie był współwłaścicielem⁴⁹.

Jesienią 1868 r. stanął się Działyński przed sądem w Berlinie, gdzie skazany na trzy lata twierdzy, na mocy amnestii wiosną roku następnego mógł powrócić do Kórnika, aby objąć zwrócony mu majątek. Tutaj zajął się natychmiast uregulowaniem spraw majątkowych i działalnością mającą na celu popieranie narodowego przemysłu, nauki i kultury. Program wypracował sobie niewątpliwie w czasie kilku lat emigracji. Podstawą finansową tej jego działalności był dochód z posiadanego majątku kórnickiego. Majątek ten, jak wiemy, był obciążony dożywociem matki. Działyński posiadał też Gołuchów, lecz ten przynosił stosunkowo mało dochodu wydzierżawiony za ok. 3500 tal. rocznie. Suma ta wystarczała zaledwie na utrzymanie i odbudowę tamtejszego zamku, urządzenie ogrodu zamkowego i spłatę długów właściciela. Został ostatecznie w r. 1875 przekazany żonie na pokrycie zaciągniętych u niej pożyczek⁵⁰.

Podstawowym źródłem dochodu majątku kórnickiego w tym czasie były wydzierżawione folwarki. System wydzierżawiania jako forma czerpania dochodu z własnego majątku był praktykowany w wysokim stopniu już za czasów Tytusa Działyńskiego. W r. 1869 jedynie folwarki w Dziećmierowie, Runowie, Szczodrzykowie, Kromolicach, Pierzchnie i folwark przyzamkowy – Prowent pozostawały we własnej administracji, inne były już od lat wydzierżawione. Jan Działyński, starając się wydobyc maksimum dochodu przy minimalnych nakładach i kłopotach związanych z zarządzeniem majątku, wydzierżawił w latach 1869 - 1870 pięć wyżej wymienionych folwarków, sprzedając znajdujący się na nich inwentarz. Zostawił tylko folwark przyzamkowy w Kórniku konieczny dla utrzymania gospodarstwa przyzamkowego.

Maksymalna redukcja kosztów administracji dóbr była w ogóle celem wielu zabiegów dziedzica. Z tego powodu w r. 1870 pełnomocnik Józef Szlagowski (z pensją roczną 1500 tal.) został zastąpiony przez Józefa Rivolego pełniącego już obowiązki nadleśniczego kórnickiego, który do otrzymywanej pensji rocznej 300 tal. otrzymał tylko 300 tal. za drugą pełnioną funkcję; Antoni Gosiewski, zarządca zamku kórnickiego, miał jednocześnie pieczę nad muzeum, parkiem, stajnią i całym gospo-

⁴⁹ Akta działu majątkowego z 13 IX 1866 r. BK 2910.

⁵⁰ Zachował się brulion oświadczenia J. Działyńskiego dotyczącego przekazania żonie Gołuchowa ok. r. 1870: „Otrzymałszy kilkakrotnie, zwłaszcza podczas siedmioletniego po-

darstwem przyzamkowym, a kasjer dominialny Benedykt Kosiewicz zarządzał równocześnie folwarkiem przyzamkowym. Ze względów oszczędnościowych dziedzie mianował pełnomocnikiem i generalnym zarządcą swoich dóbr, po rezygnacji J. Rivolego, Zygmunta Celichowskiego bibliotekarza⁵¹.

We własnej administracji pozostawały lasy, które obok folwarków stanowiły podstawowe źródło dochodu dziedzica. Nie wymagały one zbyt wielkich nakładów finansowych, za to dochód z nich można było w zależności od potrzeb zwiększać, co właściciel Kórnika z powodzeniem czynił. Inne gałęzie gospodarki nie miały większego znaczenia.

Na podstawie zachowanych manualów kasowych majątności kórnickiej z lat 1869 - 1880 stwierdzić można, że rzeczywisty dochód roczny z majątku kórnickiego, po odciążeniu dożywocia matki, rzadko przekraczał sumę 10 000 tal. Natomiast wydatki dziedzica w każdym roku tę sumę przekraczały.

Dużą część wydatków Działyńskiego stanowiły koszty utrzymania i powiększania Biblioteki Kórnickiej i prowadzonej akcji wydawniczej. Po powrocie do Kórnika zabrał się bowiem energicznie do porządkowania i powiększania zbiorów, a także znacznie rozwinął zapoczątkowaną w r. 1866 w Paryżu, wydaniem *Arytmetyki* G. H. Niewęglowskiego, akcję wydawniczą. W Bibliotece już w listopadzie 1868 r. zatrudnił Wojciecha Kętrzyńskiego z roczną pensją 400 tal., w maju 1869 r. — Zygmunta Celichowskiego z pensją 250 tal. i sporadycznie pomocników bibliotecznych z pensją 200 tal. W Paryżu głównie interesami wydawniczymi zatrudniony był Józef Rustejko z pensją 3000 franków rocznie. Po odejściu Kętrzyńskiego w kwietniu 1870 r. jego funkcje przejął Z. Celichowski z nie zmienioną pensją, dopiero w r. 1876, po mianowaniu go pełnomocnikiem generalnym dóbr kórnickich, podniesiono mu pensję bibliotekarza do 600 tal.⁵²

Lata 1869 - 1870 były okresem największych zakupów, z których trzy największe kolekcje: Konstantego Podwysockiego, Bolesława Henryka Szaniawskiego i Te-

bytu mego za granicą, kiedy cały mój majątek był zasekwestrowany przez rząd pruski, znaczne pożyczki pieniężne od żony Izabelli z książąt Czartoryskich, pragnąc jej wyrazić wdzięczność moją [...] oświadczam, że zważywszy, iż pożyczone pieniądze wraz z procentami wyrównują wartość Gołuchowa i Przekupowa z Żytomierzem, który jest moją własnością, oraz tych zbiorów starożytności, które od początku złożone były w Paryżu w Hotelu Lambert, gotów jestem każdej chwili oddać [...] na własność folwarki Przekupów z Żytomierzem i Gołuchów wraz z zamkiem tak jak starożytności już oddałem. Ponieważ żona moja zgadza się na to, uważać będę siebie, odtąd za pokwitowanego z wszystkich dotychczasowych pożyczek, a żonę za właścicielkę wyżej wymienionych własności, w imieniu której zarządzać nimi będę na jej korzyść i rachunek aż do chwili, w której okoliczności i czas jej pozwolą na zrobienie wniosku o przepisanie na jej imię tytułu własności". BK 7942.

⁵¹ Etat pensji, zasług i ordynarii w dobrach kórnickich. BK 6318. Zob. też list Z. Celichowskiego do J. Zamoyskiej z 30 V 1880 r., w którym tenże pisał o Działyńskim: „[...] Pan Hrabia nieraz wspominał — administracja kórnicka była w całym Księstwie stosunkowo najskromniej urządzona”. BK 7617 k. 26.

⁵² Etat pensji ... j. w.

ofila Żebrawskiego kosztowały ponad 6000 tal.⁵³ W listopadzie 1871 r. ustalił Działyński stały budżet na powiększanie zbiorów wynoszący 200 tal. na zakupy antykwaryczne i 200 tal. na dzieła nowe. W budżet ten nie wchodziły większe jednorazowe zakupy, o których chciał decydować osobiście⁵⁴. W latach późniejszych właściciel Biblioteki stopniowo ograniczał wydatki na powiększanie zbiorów w związku z rosnącymi wydatkami na wydawnictwa, szczególnie paryskie. Już w lutym 1872 r. zaleca Celichowskiemu „oszczędność w wydatkach bibliotecznych jak największą, bo wydatki będą olbrzymie w tym roku na wydawnictwa⁵⁵. Wydatki te, zwłaszcza na wydawnictwa kontynuowane w Paryżu, były istotnie olbrzymie. O ile od r. 1869 do połowy 1874 ustalenie ich nie jest możliwe ze względu na brak niektórych ksiąg kasowych kórnickich i brak dokumentacji do wydawnictw paryskich, to od połowy 1874 r. źródła pozwalają na dokładne ich obliczenie⁵⁶. Wynika z nich, że w roku gospodarczym 1874/5 wydano na wydawnictwa 8812 tal., w r. 1875/6 – 10 427 tal., w r. 1876/7 – 10 830 tal., w r. 1877/8 – 8994 tal., w r. 1878/9 – 5570 tal. i w r. 1879/80 – 7942 tal. W wydatkach tych mieściły się honoraria autorskie, koszty papieru i druku.

Koszty utrzymania Biblioteki (pensje bibliotekarzy, obsługi, zakupy, konserwacja zbiorów), według zachowanej dokumentacji z lat 1869/70, 1871 - 1873, 1874 - 1880, wynosiły średnio nieco ponad 2500 tal. rocznie. Suma ta jest z pewnością zaniżona w stosunku do rzeczywistych wydatków z powodu rozwiniętej na dosyć dużą skalę wymiany wydawnictw prowadzonej z instytucjami naukowymi i księgarzami. Księgarzom często bowiem na poczet należności za kupione książki oddawano wydawnictwa Biblioteki⁵⁷.

Na podstawie danych źródłowych stwierdzić można, że ogólna suma wydatków na Bibliotekę i wydawnictwa w owym okresie wynosiła średnio około 10 000 tal. rocznie, co w ciągu 12 lat (1869 - 1880) stanowiło ok. 120 000 tal., zaś do kasy kórnickiej w tym czasie za sprzedane wydawnictwa wpłynęło w gotówce zaledwie 4000 tal.

Działalność wydawnicza i kolekcjonerska nie była jedynym polem działania właściciela Kórnicka, angażował się on bowiem również w dziedziny życia gospo-

⁵³ Nabytki zbiorów rękopisów, książek rycin itp., AB 166. Zbiór Podwysockiego kosztował 1200 tal., Szaniawskiego – 3333 tal., Żebrawskiego – 1600 tal.

⁵⁴ Dziennik czynności bibliotecznych Z. Celichowskiego od 1871 r., AB 212 k. 4; szerzej na ten temat zob. A. Mężyński: *Biblioteka Kórnicka Jana Działyńskiego*. Artykuł w niniejszym zeszycie „Pamiętnika Biblioteki Kórnickiej” s. 146.

⁵⁵ J. Działyński do Z. Celichowskiego. BK 7454 k. 170.

⁵⁶ Zachowała się „Księga rachunków Działyńskiego od 1-go czerwca 1874 r.” prowadzona przez J. Rustejkę w Paryżu. BK 7329.

⁵⁷ Transakcje takie na dużą skalę prowadzono w tym czasie szczególnie z poznańskimi księgarniami J. K. Żupańskiego (AB 190) i M. Leitgebera (AB 181); wymianę prowadzono m. in. z następującymi instytucjami: Akademia Umiejętności w Krakowie (AB 76), Towarzystwo Naukowe Toruńskie (AB 109), Towarzystwo Pedagogiczne we Lwowie (AB 109a), Towarzystwo Historyczne Warmińskie (AB 17), Biblioteka Ordynacji Krasińskich (AB 7).

darczego i społecznego wymagające także poważnych nakładów finansowych. W r. 1873 wpłacił 71 600 tal. na uzupełnienie kapitału zakładowego Banku Włościańskiego w Poznaniu, ratując tym jego istnienie⁵⁸. Około 1000 tal. rocznie kosztowało go utrzymanie parku i ogrodów, w których aklimatyzował różne gatunki drzew i krzewów⁵⁹. Tyle samołożył na hodowlę drobiu zagranicznego, usiłując bez większego powodzenia zaaklimatyzować go i upowszechnić na ziemiach polskich⁶⁰. Niemałe sumy przeznaczał na pomoc dla studiującej młodzieży. Oprócz składek rocznych 1000 tal. płaconych Towarzystwu Naukowej Pomocy w Poznaniu i 100 tal. dyrekcji powiatowej tego Towarzystwa w Śremie oraz 1200 franków (ok. 300 tal.) Stowarzyszeniu Pomocy Naukowej w Paryżu, udzielał bezpośrednio pomocy uczącej się młodzieży przez finansowanie stałych stypendiów i zapomóg jednorazowych. W r. 1869/70 ufundował stypendiów i zapomóg za sumę 650 tal., w latach następnich suma ta ulegała systematycznemu zmniejszaniu aż do r. 1877, później z bezpośredniej pomocy stypendialnej korzystali wyjątkowo synowie własnych pracowników⁶¹. Konieczność ograniczenia tych wydatków tłumaczył Działyński tym, że „odziedziczone po ojcu obowiązki kosztownych wydawnictw, przyjęte nowe, jako wiceprezesa Towarzystwa Pomocy Naukowej w Emigracji i wiele innych, wszystko to wyczerpało zasoby [...] pieniężne i wypłaty przewyższają dochody”⁶². Analiza dochodów z majątności kórnickiej, na podstawie manualów i raportów kasowych, oraz rozchodów „na rzecz Dziedzica” potwierdza powyższe słowa Działyńskiego. Rzeczywisty czysty dochód z majątku, jak już wyżej wspomniano, rzadko przekraczał 10 000 tal. rocznie, natomiast w tym okresie (1869 - 1880) wydatki dziedzica w sumie (Biblioteka i wydawnictwa, wydatki osobiste, działalność społeczna i utrzymanie zamku w Kórniku) wynosiły rocznie średnio 30 414 tal.⁶³

Różnicę między dochodem rzeczywistym a wydatkami właściciela pokrywano najpierw z dochodów nadzwyczajnych, jakie uzyskano w latach 1869 - 1870 ze sprzedaży inwentarza, z wdzierżawianych folwarków, nieco później ze sprzedaży ziemi pod linię kolejową, wreszcie z pożyczonych w latach 1872 - 1875 z Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego 164 600 tal.⁶⁴ Te dodatkowe dochody wyczerpały

⁵⁸ List Z. Celichowskiego do J. Zamoyskiej z 30 VI 1880 r. BK 7617 k. 56.

⁵⁹ W. Bugała: *Arboretum kórnickie*. Poznań 1971 s. 14 - 16.

⁶⁰ O hodowli tej informował w r. 1880 Jadwigę Zamoyską Celichowski: „Jak we wszystkim, co śp. Pan Hrabia robił, przewodnią myślą była mu zawsze chęć służenia ogółowi i sprawie publicznej, tak i w tym początkowo myśl ta była kierująca i impulsująca. Miał śp. Pan Hrabia zamiar zaprowadzenia u nas poprawnych ras drobiu, które by się stać mogły nowym źródłem bogactwa krajowego”. BK 7617 k. 15v.

⁶¹ Manualy kasowe kasy majątności kórnickiej. BK 6456 - 6464.

⁶² List J. Działyńskiego do Ludwicy Kutznerowej z 1878 r. w odpowiedzi na jej prośbę o stypendium dla syna. BK 7358 k. 152.

⁶³ W. r. 1869/70 np. rzeczywistego dochodu brutto z majątku kórnickiego uzyskano 59 755 tal., zaś suma rozchodu wynosiła 94 143 tal., zob. „Zestawienie dochodów i rozchodów w kasie majątności kórnickiej w r. 1869/70”. BK 3652.

⁶⁴ Akta hipoteczne majątności kórnickiej, BK 3293.

się już do r. 1876. Od tego czasu możliwości zwiększenia dochodu ograniczyły się do zwiększenia wyrębu lasów, obliczane później przez Celichowskiego na ok. 5000 tal. rocznej wartości⁶⁵. Z tego względu zrozumiałe stają się redukcje wydatków zaprowadzone przez Działyńskiego na zakupy biblioteczne, akcję stypendialną, a nawet częściowo na wydawnictwa. Oszczędności te nie zlikwidowały zupełnie dysproporcji między rzeczywistym dochodem a wysokością wydatków. Nadal musiano korzystać z pożyczek. „Przez ostatnie lata — pisał Z. Celichowski — zazwyczaj taki był stan kasy, że po zapłaceniu dzierżaw [przez dzierżawców — przyp. S. K. P.] popłaciliśmy różne długi w Landszafcie, w bankach itp., a na zapłacenie rachunków paryskich i wydatki bieżące administracyjne, aż do nowego terminu, używaliśmy nowego kredytu w bankach, kasach pożyczkowych itp.”⁶⁶ W chwili śmierci Działyńskiego dług hipoteczny ciężący na majątności kórnickiej, nie licząc innych, wynosił 431 065 marek i 81 fen. (143 688 tal.)⁶⁷

PODSTAWY FINANSOWE BIBLIOTEKI ZA WŁADYSŁAWA ZAMOYSKIEGO
(1880 - 1924)

Na mocy testamentu bezpotomnego Jana Działyńskiego właścicielem majątności kórnickiej został w r. 1880 jego siostrzeniec, Władysław Zamoyski⁶⁸. Wraz z majątkiem nowy właściciel przejął na siebie obowiązek spłaty długów na nim ciężących.

Nadal ciążyło na majątku kórnickim dożywocie Tytusowej Działyńskiej, do tego doszło jeszcze dożywocie Izy Janowej Działyńskiej, mającej na mocy interczy przedślubnej również prawo do połowy majątku kórnickiego. Oprócz tego każda z nich, na mocy ówczesnego prawa spadkowego, z powodu braku spadkobierców w prostej linii, miała prawo do części pozostałej połowy majątku: matka testatora do jednej trzeciej, żona do jednej szóstej części drugiej połowy. W tym konkretnym przypadku doprowadziło to do paradoksu, że obie wdowy miały prawo do przejęcia majątku większego niż był on w rzeczywistości. Toteż na mocy dobrowolnej umowy obie zrezygnowały aktem sądowym na rzecz spadkobiercy testamentowego z prawa własności na przypadających na nie częściach majątku kórnickiego⁶⁹, zadowolając się ustalonymi stałymi pensjami rocznymi dożywotniej renty: Tytusowa w dotychczasowej wysokości 6000 tal., Janowa — 20 000 marek (12 666 tal.).

Dożywocie Janowej Działyńskiej ustalono na podstawie obliczenia czystego dochodu majątności kórnickiej po włączeniu wydatków na utrzymanie zamku i Biblioteki, mocno zaniżonych w stosunku do okresu poprzedniego, do stałych wydatków związanych z majątkiem. Czysty dochód wynosił według tego obliczenia 38 450 marek, zaokrąglono go do 40 000 marek rocznie, zaś suma obu dożywotnich

⁶⁵ Informacja Z. Celichowskiego w liście do J. Zamoyskiej z 30 VI 1880 r., BK 7617 k. 56.

⁶⁶ J. w., 5 VI 1880 r. k. 33.

⁶⁷ Akta dotyczące się testamentu J. Działyńskiego. BK 2918.

⁶⁸ Testament J. Działyńskiego. BK 7285.

⁶⁹ Akt z 11 V 1880. BK 7285.

rocznych pensji — 38 000 marek, co spowodowało, że nowy właściciel Kórnika w początkowym okresie nie miał żadnych dochodów z odziedziczonego majątku. Potwierdza to wypowiedź Zamoyskiego z ok. 1882 r.: „Zostałem [...] właścicielem majątku, do którego dochodów prawa mi żadnego nie przyznano, ale za to mnie wypadało zapłacić stempel spadkowy [2% wartości odziedziczonego majątku — przyp. S. K. P.], koszty bardzo znaczne restauracji zamku kórnickiego, który był w opłakanym stanie, a który do porządku trzeba było doprowadzić choćby ze względu na zbiory polskie i bibliotekę w nim się mieszczącą, wreszcie poważne długi za wydawnictwa”⁷⁰. Na zaspokojenie tych długów musiał on zaciągnąć nowe pożyczki. Toteż nic dziwnego, że starał się ograniczyć rozchody majątku i — tam, gdzie to było możliwe, zaprowadzić oszczędności.

W r. 1883, w związku ze śmiercią babki — Tytusowej Działyńskiej, dochody Zamoyskiego zwiększyły się o sumę wypłacanego jej dożywocia, jednak jednocześnie przybyły koszty utrzymania pałacu w Poznaniu sięgające prawie sumy 6000 tal. Młody dziedzic w ciągu kilku lat nie tylko ograniczył te wydatki, ale problem rozwiązał praktycznie wynajmując większą część pomieszczeń pałacowych w r. 1887 na mieszkania. W ogóle zredukował mocno wydatki związane z utrzymaniem zamku w Kórniku i gospodarstwa przyzamkowego, zwłaszcza po wydaleniu go z Księstwa przez władze pruskie. Zlikwidował też deficytowe gałęzie gospodarstwa, do których należała przede wszystkim hodowla drobiu zagranicznego.

Ograniczeniu uległy również wydatki na Bibliotekę i wydawnictwa. Biblioteka nie stanowiła obiektu osobistych zainteresowań nowego właściciela, choć doceniał on sens jej istnienia. Utrzymanie jej uważał za obowiązek nałożony na niego przez wujka z chwilą przekazania mu majątku kórnickiego. Z obowiązku teżłożył na kontynuację niektórych wydawnictw, jak *Acta Tomiciana*, *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski* czy *Lites*. Stosunkowo niskie sumy w tym czasie były przeznaczane na powiększanie zbiorów. W okresie 39 lat (od 1880 do 1919 r.) na Bibliotekę i wydawnictwa wydano sumę ok. 54 000 tal., czyli ok. 400 tal. rocznie, z czego na wydawnictwa rocznie średnio 523 tal. Przeciętną podniosły znaczne długi wydawnicze Jana Działyńskiego spłacane przez jego następcę na początku lat osiemdziesiątych. Na utrzymanie, powiększanie księgozbioru i pensję bibliotekarza (600 tal.) wydawano średnio 871 tal. rocznie. Z. Celichowski, kierujący przez cały czas Biblioteką Kórnicką, starał się, podobnie jak w okresie poprzednim, uzupełniać księgozbiór w drodze wymiany z księgarzami i instytucjami naukowymi polskimi, jak również obcymi⁷¹.

⁷⁰ Koncept listu W. Zamoyskiego do A. Prażmowskiego, AB 108, druk. A. Mężyński: *Towarzystwo Nauk ścisłych w Paryżu w świetle archiwaliów Biblioteki Kórnickiej*. „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej”. Seria C. Z. 18: 1974, aneks 14 s. 95.

⁷¹ Spośród instytucji obcych wymianę z Biblioteką Kórnicką prowadziły: Alterthums-Gesellschaft Prusia, Westpreussischer Geschichtsverein, Königlich Sächsische Gesellschaft der Wissenschaften, Schlesische Gesellschaft für Volkskunde, Magyar Tudományos Akadémia i in., zob. AB 168.

Zestawienie rachunków bibliotecznych z lat 1919 - 1923 (nie ma z tego okresu kompletnych ksiąg kasowych) nie daje właściwego obrazu rozmiaru zakupów z powodu panującej inflacji. Zauważyć jednak można, że w tym czasie ilość dokonanych zakupów zmniejszyła się wyraźnie⁷². Natomiast zwiększyła się wówczas sprzedaż wydawnictw własnych Biblioteki Kórnickiej, co było związane z powstawaniem polskich zakładów naukowych, kulturalnych i zapotrzebowaniem przez nie, jak i przez osoby prywatne na literaturę polską⁷³.

Z chwilą śmierci Celichowskiego (26 I 1923) wszelka działalność Biblioteki uległa zawieszeniu, aż do czasu objęcia jej dyrekcji w r. 1925 przez Władysława Pocięchę, gdy Biblioteka stała się już instytucją działającą w ramach utworzonej przez Zamoyskiego Fundacji „Zakłady Kórnickie”.

Powiększenie się majątku posiadanego przez właściciela Kórnicka po kupnie przez niego dóbr zakopiańskich w r. 1889 nie wpłynęło na powiększenie środków finansowych na rzecz Biblioteki Kórnickiej. Biblioteka w całym okresie 1880 - 1923 była związana z majątkiem kórnickim, koszty jej utrzymania wchodziły w skład stałych rozchodów majątku, co znalazło swój wyraz w oddzielnej pozycji stałych rozchodów, od r. 1894 w manualach i raportach kasowych, niezależnej od pozycji „na rzecz Dziedzica”. Budżet na utrzymanie Biblioteki nie był z góry ustalany, a wysokość wydatków bibliotecznych zależała przede wszystkim od uznania Celichowskiego, któremu właściciel pozostawił szerokie pełnomocnictwo w tym względzie i darzył zupełnym zaufaniem. Celichowski kierował jednocześnie całym majątkiem kórnickim i samodzielność jego wzrosła jeszcze po wydaleniu Zamoyskiego przez władze pruskie z Wielkopolski. Znał on sytuację finansową majątku i starał się, aby wydatki biblioteczne nie obciążały zbyt już i tak zadłużonych dóbr.

Zastrzec się należy, że na stronę finansową Biblioteki Kórnickiej nie miało wpływu założenie i prowadzenie przez Jadwigę Zamoyską, najpierw w Kórniku a później w Zakopanem, Szkoły Domowej Pracy Kobiet. Ciężar utrzymania Szkoły obciążał wyłącznie dochody z majątków będących własnością Zamoyskiej: Trzebawia, Babina i Gądek, którymi również zarządzał Celichowski. Także książki wydane przez Zamoyską: *O wychowaniu*, *O pracy*, *Jeneral Zamoyski* t. 1 - 4 i inne, chociaż firmowane przez Bibliotekę Kórnicką, były w całości finansowane przez autorkę⁷⁴.

Głównym polem działania właściciela Biblioteki Kórnickiej w całym tym okresie były usiłowania mające na celu podniesienie ekonomiczne społeczeństwa polskiego i obronę polskiego stanu posiadania ziemi zarówno w Księstwie, jak i na innych terenach polskich. Wiązało się to z polityką państw zaborczych w tym czasie, zwłaszcza państwa pruskiego wobec żywiołu polskiego. W latach osiemdziesiątych XIX w. rząd niemiecki wydał szereg ustaw skierowanych przeciw Polakom, między

⁷² Kwity i rachunki księgarskie. AB 164 - 165.

⁷³ Sprzedaż wydawnictw. AB 191.

⁷⁴ Koszty nakładu wydawnictw J. Zamoyskiej 1899 - 1900. AB 198 k. 247; rachunki dotyczące sprzedaży tych wydawnictw w l. 1899 - 1910. AB 210 s. 82 - 92.

innymi w r. 1886 ustawę o kolonizacji i utworzeniu funduszu kolonizacyjnego w wysokości 100 milionów marek.

Zamoyski włączył się aktywnie w obronę interesów narodowych. Poważnie przyczynił się do powstania i działalności Banku Ziemskiego w Poznaniu mającego konkurować z pruską Komisją Kolonizacyjną. Był jednym z założycieli Komitetu Galicyjskiego Banku Ziemskiego, który do r. 1888 rozproszdził 738 akcji⁷⁵.

Oprócz angażowania się w akcje społecznie zorganizowane prowadził indywidualną działalność ratowania polskich posiadłości. W r. 1889 kupił dobra zakopiańskie obejmujące część Tatr, ratując ten piękny zakątek od przejścia w obce ręce. W okolicy Kórnika wykupem ziemi z rąk Niemców lub zadłużonych Polaków zajmował się w imieniu Zamoyskiego Z. Celichowski. Kupione nieruchomości, głównie gospodarstwa chłopskie, w zależności od ich położenia w stosunku do dóbr kórnickich, włączano do tych dóbr, wdzierżawiano albo też sprzedawano Polakom⁷⁶. Działalność ta odbywała się jednak często kosztem obciążenia hipoteki dóbr kórnickich. Do nie uregulowanych jeszcze długów Jana Działyńskiego dochodziły nowe, jak np. pożyczka w wysokości 407 000 marek (135 666 tal.) z Preussische-Central-Boden-Credit-Bank w Berlinie na zakup Zakopanego⁷⁷. Według stopy procentów płaconych bankom i instytucjom kredytowym, zazwyczaj w wysokości 5% całości długu, obliczyć można, że dług ciążyący na majątności kórnickiej w r. 1890 wynosił ok. 325 000 tal., w r. 1900 – ok. 360 000 tal., a w r. 1917 – ok. 260 000 tal.⁷⁸ Długi te nie zostały zlikwidowane do końca życia W. Zamoyskiego.

W okresie I wojny światowej, wobec nakładania na majątki ziemskie różnego rodzaju podatków wojennych, kontrybucji i powołania na front dużej części robotników, dochód majątku nie mógł się zwiększyć. Po wojnie zaś szalejąca inflacja w znacznej części pozbawiła dochodów kasę majątku zasilaną głównie wpływami na zasadzie długoterminowych umów, za dzierżawę folwarków kórnickich. W tym okresie dokumentacja kasowa przestaje być dla nas źródłem informacji, gdyż jeszcze w okresie wojny zaprzestano sporządzać bilanse roczne, a od r. 1919 nie ma już żadnej ciągłej dokumentacji finansowej kasy, co wynikało również z braku kontroli ze strony zarządcy majątku Z. Celichowskiego. Celichowski będąc już w podeszłym wieku nie panował nad ciągle nowymi, nadzwyczajnymi trudnościami i nie mógł podołać swoim obowiązkom, które formalnie sprawował do swego zgonu⁷⁹. Krótko

⁷⁵ Zob. Akta Komitetu galicyjskiego dla spraw Banku Ziemskiego w Poznaniu. BK 8121-8127; por. Dzieje Wielkopolski. T. 2. Poznań 1973 s. 477.

⁷⁶ Np.: w r. 1896 kupiono folwark Dworzyska w pow. śremskim; 1898 – 2 gospodarstwa niemieckie w Zwoli i Kępie w pow. średzkim za 49 000 marek; 1899 – nieruchomość niemiecka w Kórniku za 19 200 marek; 1902 – nieruchomości niemieckie w Kórniku i Trzebiśławkach w pow. średzkim za 73 000 marek. Zob. Akta kupna-sprzedaży gruntów. BK 2750 - 2752.

⁷⁷ Raport kasowy kasy dóbr kórnickich z października 1889 r. BK 6320.

⁷⁸ Raporty kasowe, j.w.

⁷⁹ Z. Celichowski w liście z 24 V 1922 r. bezskutecznie prosił Zamoyskiego o zwolnienie go z obowiązków plenipotenty, motywując to następującymi argumentami: „Mam dzisiaj lat blisko 77, czuję się zmęczonym i do pewnego stopnia fizycznie i nerwowo wyczerpanym, a może

po jego śmierci sytuację majątku tak przedstawił Wincenty Szymborski: „[...] po śmierci dra Celichowskiego zastaliśmy rachunki z majątków p. Zamoyskiego i p. Zamoyskiej w takim nieładzie od lat kilku, że daremną byłoby rzeczą na podstawie tych rachunków wnioskować o jakimkolwiek dochodzie p. Zamoyskiego lub p. Zamoyskiej. [...] Dla wyjaśnienia dodaję, że główny dochód z dzierżaw majątków rolnych opłacanych przez dzierżawców w wysokości czynszu przedwojennego prawie do dochodów nie może być liczony, gdyż koszty utrzymania budynków i ich naprawy przewyższały kilka tysięcy razy płacony przez dzierżawców czynsz”⁸⁰.

Sam Zamoyski, przebywający od r. 1885 z dala od majątku kórnickiego, przeżył w Zakopanem, lata wojny światowej przeżył we Fancji oddzielony od swoich posiadłości linią frontu. Do Kórnicka powrócił dopiero w r. 1920. Mimo energicznego działania w celu uporządkowania wszystkich spraw majątku, który zamierzał przekazać narodowi, nie zdołał w panujących wówczas warunkach gospodarczych uregulować długów. Długi te potem obciążły poważnie majątek utworzonej przez niego Fundacji „Zakłady Kórnickie”⁸¹.

* *

*

Z powyższego przedstawienia i z zestawienia dochodów właścicieli Bibliotek Kórnickiej oraz wydatków na utrzymanie Biblioteki i wydawnictwa (zob. załączone tablice) wynika, że największe sumy na ten cel przeznaczali obaj Działyńscy, dla których Biblioteka stanowiła obiekt głównego osobistego zainteresowania. Niewątpliwie ogromne sumy, niemożliwe do ustalenia z powodu braku dokumentacji źródłowej, wydał na jej rzecz twórca Biblioteki Tytus Działyński. Tylko na podstawie zachowanej dokumentacji z lat pięćdziesiątych XIX w. wnioskować możemy, że w tym czasie przeznaczał co najmniej 2000 tal. rocznie, co stanowiło jedną szóstą jego dochodów z majątku kórnickiego.

Pamiętać jednak należy, że T. Działyński posiadał sześcioro dzieci, którym zapewnić musiał odpowiednie wyposażenie majątkowe. Toteż tylko dzięki wyjątkowo pomyślnej sytuacji majątkowej, na jaką złożyły się otrzymanie w r. 1839 dóbr po zmarłej siostrze Klaudynie z Działyńskich Potockiej i niemały posag żony, kosztowna pasja kolekcjonerska i wydawnicza nie obciążała ponad miarę jego dochodów.

nawet z powodu nadwątlonych sił wprost niezdolnym do energicznego przeprowadzenia interesów administracyjnych”. BK 7668 k. 278.

⁸⁰ Kopia listu W. Szymborskiego do Urzędu Skarbowego w Śremie z 24 VIII 1923 r. BK 5632.

⁸¹ Długi hipoteczne ciężące na majątku kórnickim, które przejęła Fundacja, wynosiły według zestawienia z ok. 1925 r. (obliczane w dawnej monecie niemieckiej) ok. 400 000 tal. Akta dotyczące długów hipotecznych. BK 8885.

Jan Działyński rozporządzał znacznie mniejszymi dochodami niż ojciec, ale nie skrupowany żadnymi względami rodzinnymi przeznaczał niemal wszystkie środki finansowe na działalność mającą przynieść korzyść rodakom i krajowi. Biblioteka i wydawnictwa zajmowały w tej działalności pierwsze miejsce, a w latach 1869 - 1880 wydatki na ten cel równały się niemal realnym dochodom majątku kórnickiego. Całość wydatków J. Działyńskiego znacznie przewyższała dochody z posiadanego majątku i tylko jego niewzruszona wiara w słuszność obranego celu wytłumaczyć może fakt, że dla jego realizacji mógł doprowadzić własny majątek do zadłużenia sięgającego jednej czwartej jego wartości.

Zestawienie sum rocznych przekazywanych na Bibliotekę i wydawnictwa przez Działyńskich, Tytusa (w latach 50-tych — ok. 2000 tal.) i Jana (w l. 1869 - 1880 ok. 10 000 tal.), wykazuje znaczną przewagę ostatniego z nich. Uwzględnić trzeba jednak znaczną różnicę siły nabywczej pieniędzy pruskich⁸².

Wkład finansowy Władysława Zamoyskiego w rozwój i działalność Biblioteki Kórnickiej w zestawieniu z wydatkami Działyńskich na ten cel jest nieduży. A przecież tak bardzo podobny był Zamoyski w swojej działalności do Jana Działyńskiego; podobnie jak on niemal wszystkie dochody przeznaczył na działalność dla kraju, z tą różnicą, że głównym celem jego działania było ratowanie polskiej własności ziemskiej. Działalność ta pochłaniała olbrzymie sumy uzyskiwane z dochodów majątku kórnickiego i pożyczek obciążających hipotekę. Biblioteka nie stanowiła obiektu osobistego zainteresowania właściciela, toteż przekazywał on na jej rzecz tylko niezbędne środki finansowe dla utrzymania zbiorów i kontynuacji niektórych wydawnictw. Ten jego pogląd podzielał Zygmunt Celichowski, bibliotekarz, którego zadaniem powinno być przecież dbanie o interesy Biblioteki. Będąc jednak obarczony sprawami administracyjnymi majątku i zadaniami wynikającymi z pełnomocnictwa właściciela znał i podzielał jego zapatrywania na aktualne potrzeby społeczeństwa polskiego⁸³. Ostatecznym ukoronowaniem działalności Władysława Zamoyskiego było przekazanie całego majątku wraz z Biblioteką Kórnicką na własność narodu.

⁸² Zmianę siły nabywczej pieniędzy pruskich dosyć wyraźnie widać w zmianie cen ziemi. Około r. 1850 oferowano majątek ziemski w cenie od 30 tal. (ziemia klasy 4) do 40 tal. (klasy 1 - 3) za morgę; w tym czasie chciano sprzedać majątek Pakosław w cenie 30 tal. za morgę. (Oferty sprzedaży majątków ziemskich, BK 3594). W r. 1880 J. Zamoyska kupiła folwark Gądkę w cenie ok. 50 tal. za morgę; w tymże roku oferowano gospodarstwo w Zwoli w pow. średzkim w cenie 60 tal. za morgę, Celichowski był skłonny kupić je za 50 tal. W obu przypadkach występowała gleba piaszczysta, niezbyt urodzajna. (Zob. listy Z. Celichowskiego do J. Zamoyskiej BK 7617).

⁸³ Celichowski sam się usprawiedliwił, w liście do Zamoyskiego z 23 I 1919 r.: że mało życiu swoim dla nauki polskiej zrobił „[...] na uniewinnienie mogą chyba przytoczyć, że osobiste obowiązkowe prace odciążyły mnie od pracy naukowej i że na równi z pracą dla nauki, jeżeli nie więcej, kładłem zawsze prace społeczne”. BK 7668 k. 194v.

Zestawienie dochodów właścicieli Biblioteki Kórnickiej w latach 1826 - 1864

Rok gospodarczy	Dochód z majątków brutto w talarach	Wypłacono na rzecz Dziedzica		Uwagi
		talarów	% dochodu brutto	
1826/7	51 535	?		Brak księgi rozchodu
1827/8	?	?		Brak ksiąg kasowych
1828/9	?	?		„ „ „
1829/30	50 000	?		„ księgi rozchodu
1830/1	?	?		„ ksiąg kasowych
1831/2	22 289	10 422	46,7	
1832/3	?	?		„ „ „
1833/4	?	?		„ „ „
1834/5	19 819	7 906	39,8	Okres sekwestru, dochód
1835/6	19 221	9 166	47,7	Dziedzica przejmowała Kasa Dyrekcji Prowin- cjonalnej Ziemstwa Kre- dytowego w Poznaniu
1836/7	?	?		Brak ksiąg kasowych
1837/8	?	1 674		„ księgi dochodu
1838/9	?	4 119		„ „ „
1839/40	69 651	?		„ „ rozchodu
1840/1	78 005	?		„ „ „
1841/2	73 336	8 523	11,5	Dochód nadzwyczajny ze sprzedaży Babie
1842/3	48 657	?		Brak księgi rozchodu
1843/4	55 926	?		„ „ „
1844/5	40 318	9 697	24,0	Bez dochodów z mająt- ków pozakórnickich
1845/6	?	?		Brak ksiąg kasowych
1846/7	58 882	12 424	21,1	
1847/8	50 195	8 783	17,5	
1848/9	58 506	7 971	13,6	
1849/50	56 668	12 759	22,4	
1850/1	52 477	12 945	24,6	
1851/2	65 659	11 949	18,2	
1852/3	86 004	12 816	14,9	
1853/4	54 657	11 561	21,1	
1854/5	63 722	39 030		Dochód brutto z majątku kórnickiego; na rzecz Dziedzica z wszystkich majątków
1855/6	39 448	10 106	26	Bez dochodów z mająt- jątków pozakórnickich
1856/7	56 456	7 249	12,8	
1857/8	49 052	13 964	28,7	
1858/9	67 802	24 857	36,6	
1859/60	85 020	29 042	34,1	Z wszystkich posiadanych majątków
1860/1	82 303	23 206	28,2	
1861/2	112 075	42 658	39,8	
1862/3	?	23 787		Brak księgi dochodu
1863/4	?	41 343		„ „ „

od 1863 do 1868 r. sekwestr majątku kórnickiego

Zestawienie dochodów właścicieli Biblioteki Kórnickiej i kosztów utrzymania Biblioteki
w latach 1868 - 1919

Rok gospodar- czy	Dochód z majątku kórnickie- go brutto w talarach	Wyplacono na rzecz Dziedzica				Uwagi
		% dochodu brutto	Z tego na Bibliotekę i wydawnictwa			
			Ogółem talarów	%	Biblioteka	
1868/9	100 456	18,9	1 851	9,7	?	?
1869/70	99 350	33,7	5 622	16,7	5 457	165
1870/1	?	?	?	?	?	?
1871/2	75 294	28,4	21 440	5,9	1 080	200
1872/3	74 480	21,2	15 824	54,1	2 353	6 211
1873/4	172 122	38,9	67 035	?	?	?
1874/5	130 678	45,4	59 396	18,9	2 052	8 812
1875/6	116 172	24,1	27 997	48,8	3 035	10 427
1876/7	89 066	22,6	12 431	61,8	1 601	10 830
1877/8	75 815	17,8	11 350	83,9	2 356	8 994
1878/9	75 815	21,7	8 061	47,2	2 491	5 570
1879/80	102 795	36,6	10 352	27,5	2 410	7 942
1880/1	104 370	7,3	5 567	72,4	2 069	3 498
1881/2	72 594	12,7	4 405	47,5	1 155	3 250
1882/3	80 508	9,3	3 363	44,7	899	2 464
1883/4	87 155	10,7	3 452	36,9	740	2 712
1884/5	136 155	6,8	1 459	15,7	684	775
1885/6	98 966	7,3	1 119	15,4	818	301
1886/7	?	?	?	?	?	162
1887/8	49 822	8,6	1 162	27	922	240
1888/9	63 033	34,4	1 253	5,7	929	324
1889/90	198 886	72,6	1 497	1	816	681
1890/1	88 539	3,7	1 299	39,4	876	423
1891/2	77 523	5,2	1 057	25,8	1 057	—

Bez wydatków na wydawnictwa w Paryżu
Brak ksiąg kasowych
Bez wydatków na wydawnictwa w Paryżu
3829 tal. wydawnictwa w Paryżu
Brak ksiąg kasowych
w tym 7 822 tal. na wydawnictwa w Paryżu
" 9 870 " " "
" 10 092 " " "
" 7 772 " " "
" 3 994 " " "
" 6 996 " " "

Brak ksiąg kasowych

Pożyczka 135 667 tal. na kupno dóbr zako-
pianskich

1892/3	71 007	1 307	1,8	1 138	87	781	354
1893/4	77 514	2 389	3,1	616	25,8	616	—
1894/5	107 056	9 712	9,1	980	10,1	700	280
1895/6	78 350	11 010	14	1 123	10,3	1 069	54
1896/7	115 332	13 348	11,5	981	7,3	981	—
1897/8	125 175	15 304	12,2	1 006	6,5	1 006	—
1898/9	99 161	28 165	28,3	1 632	5,7	819	713
1899/1900	96 667	15 400	15,9	1 110	7,2	888	222
1900/1	106 469	22 289	20,5	1 265	5,6	951	314
1901/2	81 997	2 868	3,5	1 413	49,2	1 049	364
1902/3	175 389	87 416	49	1 096	1,2	927	169
1903/4	115 045	3 860	3,3	1 212	31,4	945	267
1904/5	108 729	2 395	2,2	1 235	51,5	1 012	223
1905/6	97 905	40 465	41,3	1 285	3,2	715	570
1906/7	108 792	33 421	30,7	1 048	3,1	981	67
1907/8	102 334	3 378	3,3	826	24,4	756	70
1908/9	128 678	27 032	21	641	2,4	641	—
1909/10	128 117	2 129	1,6	934	43,8	834	100
1910/1	98 014	20 120	20,5	1 052	5,2	882	166
1911/2	117 248	20 494	17,4	999	4,8	689	310
1912/3	81 044	9 422	11,6	668	7,1	668	—
1913/4	106 242	17 599	16,5	676	3,8	676	—
1914/5	99 032	20 381	20,6	782	3,8	782	—
1915/6	105 133	6 741	6,4	1 726	25,6	693	933
1916/7	140 035	3 073	2,2	903	29,3	748	155
1917/8	95 913	5 601	5,8	1 497	26,7	1 283	214
1918/9	159 634	9 229	5,9	991	10,7	955	36

do 28 IV 1919 r.

Z lat 1919 - 1924 brak ksiąg kasowych

Uwaga: W okresie życia Jana Działyńskiego, do r. 1880, koszty utrzymania zamku kórnickiego wchodziły w sumę przekazywaną na rzecz dziedzica; od r. 1880 koszty te stanowiły odrębną rubrykę rozchodów wchodzącą w skład rozchodów majątku.

ANEKSY

I. ZESTAWIENIE DOCHODU I ROZCHODU MAJĘTNOŚCI
KÓRNICKIEJ. BK 6318

A. PRZEWIDYWANY DOCHÓD NA ROK 1880/81 I NASTĘPNE

1. Dzierżawy z folwarków

		Netto	Marki
1. Dziecmierowo	8 092,50	8 090	
2. Runowo	7 959,25	7 950	
3. Szczodrzykowo	7 787,50	7 780	
4. Dachowa	6 972,50	6 970	
5. Pierchno	9 696,50	9 690	
6. Kromolice	11 125,00	11 120	
7. Biernatki i Prusinowo	10 500,00	10 500	
8. Zimin	7 636,75	7 630	
9. Kijewo	7 380,00	7 380	
10. Januszewo	7 572,42	7 570	
	84 722,42	84 680	

Jednakże od powyższego dochodu

potrącić należy koszta budowli
folwarcznych, które rocznie
przyjąć można — przynajmniej
przez najbliższych 6 lat na
15 000 marek

— 15 000

Prócz tego uwzględnić trzeba,
że trzech dzierżawców stoi źle
w interesach, wskutek czego
może w najbliższych latach wy-
paść z dochodu 3 - 4000 marek
netto (z bonifikatą za kolej)

— 3 680

18 680 — 18 680

tak iż czystego dochodu pozostałoby najwyżej

66 000

2. Lasy

Lasów jest około 14 000 mórg. Przyjmując gospodarstwo za 100-letnią koleją porębów wypadłoby rocznie około 140 mórg, a rachując czysty dochód z morgi — po odciążeniu kosztów najmu — na 300 marek wypadłby dochód 42 000 marek. Odpowiadałoby to zwykłemu przeciętnemu dochodowi z morgi lasu — 1 tal., czyli 3 marki:

$$14\ 000 \times 3 = 42\ 000 \text{ mk}$$

od tego jednakże odchodzi: pensje 4 584 mk
kultury, około 4 500 „
budowle, drogi itp. 916 „

10 000 „ — 10 000

Czysty dochód 32 000 mk

Uwzględnić jednak należy, że w latach 1863 - 1869 rewir zwolski został bardzo nadszarpnięty i że w ostatnich latach z wyraźnego polecenia Pana Hrabiego ciągnięto dochód o wiele wyższy

nad etat, co winno teraz być wynagrodzone przez większe oszczędzanie lasu. Dzisiaj też nie można przypuścić żadną miarą, aby ciąć rocznie 140 mórg, gdyż zapas rębego drzewa jest stosunkowo mały i przy takich porębach wyczerpałby się w krótkim czasie. Przyjmując więc wszelką oszczędność i ochronę lasu i uwzględniając to, że prócz tego, co z lasu wpływa do kasy gotówką, wychodzi z lasu znaczna ilość drzewa, której wartość nie figuruje wcale w rachunkach kasowych (budulec na folwarki, drzewo na płoty itp., drzewo opałowe tak na własną potrzebę do zamku i całej administracji, cegielni, jako też deputaty dla kościołów, szkół itp.), nie należałoby z lasu przyjmować większego czystego dochodu gotówką, jak **30 000 mk.**

3. Jeziora (rybołówstwo i trzcina)

Dzierżawa roczna wynosi wedle kontraktu rybaka 530 talarów; trzcina przynosi rocznie około 80 - 100 talarów, jednakże uwzględnić trzeba, że jeziora są mało rybne, wskutek czego rybak nie może podolać warunkom kontraktu, tak że nawet zaległą dzierżawę musiałem zhipotekować na jego gospodarstwie. Nowa dzierżawa będzie niezawodnie mniejsza, gdyż trzeba będzie starać się o pomnożenie zasobu ryb w jeziorach i ograniczyć rybaka w łowieniu. Prócz tego obydwaj miasta roszczą sobie serwituty rybołówstwa nadbrzeżnego i pretensje do trzciny wzdłuż ich gruntów. Trzeba więc procesami tę sprawę rozstrzygnąć, a w niepomyślnym razie abluować. Wszystko to przyczynia się do zmniejszenia dochodu z jezior, tak iż w najbliższych latach można dochód z jezior przyjąć tylko na 500 tal., czyli **1500 mk.**

4. Torfiarnia

Dochód brutto z torfiarni wynosi około 3000 marek, rozchód zaś, licząc robociznę, naprawę maszyny, budowę na torfiarni (w zeszłym roku postawiona szopa, w bieżącym roku musi być stawiany chlew, w przyszłym roku druga szopa) — przyjąć trzeba na 1500 marek, tak iż w najbliższych latach jako czysty dochód przyjąć można tylko **1500 marek.**

5. Bank Włociański

Akcji jest za 66 100 talarów. Dochód niestały — nie należy wyżej przyjmować kuponu jak po 4 tal., co uczyniłoby rocznie 2644 tal. = 7932 marek, dla zaokrąglenia — **8000 mk.**

B. ROZCHÓD

1. Podatki

Podatki: dochodowy (lub dochodowo-komunalny), budynkowy, gruntowy i komunalno-powiatowy, miejskie komunalne w Kórniku i Bninie, szkolne, renty ablucyjne dla kościołów i szkół (odliczając to, co pp. dzierżawcy zwracają), dalej asekuracje ogniowe, od gradu, koszta inkweterunków itp. przyjąć można rocznie na **6000 marek.**

2. Procenta

Landszafta	25 855 mk
Procent od 40000 tal. JWP. Hr. Zamoyskiej 2000 tal.	6 000 „
Szarytkom w Kórniku	1 800 „
Procent od 2500 tal. po Boguckim — 125 tal.	375 „
	<hr/>
	34 030 „

Uwzględnić dalej należy, że są długi: w Banku Włociańskim 70 marek, w banku Hirschfelda i Wolffa w Poznaniu, w Kasie Pożyczkowej w Kórniku. Gdyby długi te nie były zaraz spłacone, trzeba by przyjąć procentów, dodając inne mniejsze pretensje (np. zaległy procent Boguckich, zaległy procent p. Hr. Potockiej) na 4000 marek — dla okrągłej rachuby

	3 970 mk
Razem	<hr/> 38 000 mk

3. Zamek i gospodarstwo pałacowe	
Należą do tej pozycji pensje	1 800 mk ¹
	1 452 „
Utrzymanie koni cugowych i roboczych, stołowanie urzędników i ludzi służebnych — całe w ogóle gospodarstwo pałacowe	15 000 „
Reperacje drobne przy zamku i budynkach przy zamku i na Prowencie — dla zaokrąglenia	748 „
	<u>Razem 19 000 „</u>

Restaurację całego zamku, rozłożoną na 3 lata, oceniali budowniczowie rocznie po 7000 tal., czyli w ogóle 21 000 tal. Jednakże przypuścić można, iż restauracja ta więcej kosztować będzie, jeżeli się wykona projektowaną zmianę wszystkich dachów.

4. Biblioteka	
Pensja bibliotekarza	1 800 mk
„ pomocnika	600 „
„ służącego bibliotecznego	60 „
Etat na powiększanie biblioteki	1 000 „
„ na oprawę książek (znaczna część książek dotychczas nie oprawiona)	500 „
Drobne wydatki (okrągło)	140 „
Gdyby się tylko drukowało to, co przez śp. P. Hrabiego rozpoczęte, wyniósłby rozchód (potrącając to, co wpłynęło ze sprzedaży nakładów)	
— 4 - 5000 mk	4 500 „
	dla zaokrąglenia 400 „
	<u>9 000 „</u>

5. Park i ogrody	
Pensje stałe	2 175 mk
Najem około	2 000 „
Inne drobne wydatki (reperacje budynków, narzędzia, nasiona itp.)	325 „
	<u>4 500 „</u>
Dochód z sadów, szkółki i za warzywa	-1 500 „
	Ogólny rozchód około 3 000 „

6. Cegielnia

Cegłę produkuje się przeważnie na własną potrzebę do budowy dominialnych. Sprzedaż jest mała, najwyżej przyjąć można na 1500 marek. Rozchód zaś na cegielnię (nie licząc drzewa opałowego) wynosi około 5500 marek gotówką, tak iż czysty rozchód przyjąć można na **4000 mk**.

7. Kurniki

Gdyby dotychczasowe rozmiary miały być zatrzymane, przyjąć trzeba — sądząc z ostatnich kilkuletnich rozchodów — roczny rozchód przynajmniej **3000 mk**, nie licząc w to pensji p. Sztam ² ani utrzymania p. Sztam, jej córki i służącej, gdyż to utrzymanie mieści się w rubryce gospodarstwa pałacowego.

8. Administracja ogólna

Pensja pełnomocnika	900 mk
„ kasjera	840 „

¹ Pensja Z. Celichowskiego jako bibliotekarza powtórzona przy Bibliotece.

² Elżbieta Sztam miała nadzór nad kurnikami i gospodarstwem zamkowym.

Inne pensje (służby): woźnica, woźny, kominiarz (wedle etatu)	456 „
Emerytalne pensje	1 750 „
Wydatki na biuro, diety drożne, konto pocztowe itp. około	504 „
	<u>4 450 „</u>

Zestawienie I

Dochód		Rozchód	
1. Dzierżawy	66 000 mk	1. Podatki	6 000 mk
2. Lasy	32 000 „	2. Procenta	38 000 „
3. Jeziora	1 500 „	3. Zamek	19 000 „
4. Torfiarnia	1 500 „	4. Biblioteka	9 000 „
5. Bank Włociański	8 000 „	5. Park	3 000 „
	<u>109 000 „</u>	6. Cegielnia	4 000 „
	-86 450 „	7. Kurniki	3 000 „
Czysty dochód	<u>22 550 „</u>	8. Administracja	4 450 „
			<u>86 450 „</u>

Zestawienie II

Dochód		Rozchód	
1. Dzierżawy	70 000 mk	1. Podatki	6 000 mk
2. Lasy	33 000 „	2. Procenta	38 000 „
3. Jeziora	1 500 „	3. Zamek	16 000 „
4. Torfiarnia	1 500 „	4. Biblioteka	4 100 „
5. Bank Włociański	8 000 „	5. Park	2 000 „
	<u>114 000 „</u>	6. Cegielnia	3 000 „
	-75 550 „	7. Kurniki	2 000 „
Czysty dochód	<u>38 450 „</u>	8. Administracja	4 450 „
			<u>75 550 „</u>

II. FRAGMENT RAPORTU KASY MAJĘTNOŚCI KÓRNICKEJ
ZA ROK 1874/75.

TYTUŁ XII ROZCHODU: „NA RZECZ DZIEDZICA.”

A. STYPENDIA, WSPARCIA, PENSJE EMERYTÓW I SKŁADKI DOBROWOLNE

1. stypendia	70 tal.		
2. pensje emerytów	657 „	14 sr. gr.	3 fen.
3. Składki dobrowolne	130 „		
	<u>857 „</u>	14 „	3 „

B. BIBLIOTEKA I WYDAWNICTWO DZIEL

1. Łebskiemu ³ , druki i księgarzom	1 166 „	16 „	9 „
2. pensje	649 „	10 „	

³ Drukarni J. I. Kraszewskiego (wł. W. Łebskiego) w Poznaniu za druk nakładów Biblioteki Kórnickiej.

3. podróż do Warszawy w interesie Biblioteki	210	„		
4. opłata cła i fracht	325	„	3	„ 5
5. stolarzom za szafy etc.	112	„	23	„
6. introligatorowi	135	„	25	„
7. materiały piśmienne	17	„	12	„ 8
8. za wydatki miesięczne bibl[ioteczne] przez Dr. C[elichowskiego]	19	„	6	„ 3
	2 634	„	7	„ 1

C. GOTÓWKĄ DORECZONO LUB ZAPŁACONO RACHUNKI Z POLECENIA DZIEDZICA

1. JW Panu Hrabieciu [Działyńskiemu] i p. Rustejce gotówką	3 956	„	7	„ 8
2. ditto w listach zastawnych	46 500	„		
3. p. Gosiewskiemu i Rychterowi na wydatki zamku	305	„	15	„
4. pensje służbie zamkowej	691	„	24	„
5. Siostram Miłosier[dzia], medykam[enty] i doktor	805	„	14	„ 8
6. różne podarki i rachunki z polecenia p. Hrabiego	297 tal.	14 sr. gr.		6 fen.
7. utrzymanie koni	1 236	„	16	„
8. akcje teatru ⁴ , pomoc naukowa ⁵	352	„	17	„
9. utrzymanie drobiu	487	„	21	„ 11
10. Luzińskiemu i Simkowskemu za towary	324	„	10	„ 10
11. za rękawiczki i papierosy	82	„	8	„
12. za papier i książki	13	„	2	„ 6
13. odnowienie powozów	95	„	21	„
14. Gersonowi za materie na meble i tapicerowi	280	„	15	„
15. Michałowskiemu piekarczowi za bułki	32	„	8	„ 6
16. za owoce do stołu	73	„	11	„ 3
17. Borowiczowi za piwo	216	„	15	„ 6
18. transport różnych przesyłek i szaf	89	„	2	„ 6
19. pranie bielizny zamkowej	38	„	13	„ 6
20. za różne usługi w zamku	25	„	26	„ 6
	55 904	„	35	„ 10
Suma pieniędzy na rzecz Dziedzica	59 396	„	17	„ 2

III. FRAGMENT RAPORTU KASY MAJĘTNOŚCI KÓRNICKIEJ
ZA ROK 1888/89
TYTUŁ XII ROZCHODU: „NA RZECZ DZIEDZICA”

A. STYPENDIA, WSPARCIA itd.	3 120	marek	40	fen.
B. BIBLIOTEKA				
1. pensje	2 366	„	66	„
2. wydawnictwa	971	„	26	„
3. portoria i czasopisma	407	„	54	„
4. za roboty stolarskie	16	„		
C. GOTÓWKĄ DORECZONO (W TYM 20 000 MK DOŻYWCIA JANOWEJ DZIAŁYŃSKIEJ)	78 099	„		
Razem	84 980	„	86	„

⁴ Akcje Teatru Polskiego w Poznaniu.

⁵ Towarzystwu Pomocy Naukowej im. K. Marcinkowskiego w Poznaniu.

IV. FRAGMENT RAPORTU KASY MAJĘTNOŚCI KÓRNICKIEJ
ZA ROK 1895/96. ROZCHÓD

TYTUŁ XII. BIBLIOTEKA

a. książki, odpisy dokumentów i wydanie ks. Czartoryskiego: O stylu krajowym ⁶	210 marek 60 fen.
b. szafy do książek	245 „ 25 „
c. roboty i materiały introligatorskie	1 113 „ 25 „
	<hr/> 1 539 „ 11 „

TYTUŁ XIII. NA RZECZ DZIEDZICA

a. gotówką JWP. Hr. Zamoyskiemu	100 marek
b. za 1 udział w wydawnictwie „Przeglądu Poznań- skiego” ⁷	200 „
c. pomoc naukowa ⁸	100 „
d. składka ku popieraniu przemysłu domowego ⁹	100 „
e. Dworzyska ¹⁰	26 800 „
f. dom w Kórniku ¹¹	180 „
g. dożywocie JWP. Hr. Działyńskiej	20 000 „
h. pożyczka p. Stablewskiemu ¹²	5 000 „
	<hr/> 52 460 „

⁶ Praca Z. Czartoryskiego *O stylu krajowym w budownictwie wiejskim*. Poznań 1896.

⁷ „Przegląd Poznański” wychodzący w latach 1894 - 1896 pod redakcją Władysława Rab-
skiego.

⁸ Składka na Towarzystwo Naukowej Pomocy w Poznaniu.

⁹ Składka jednorazowa W. Zamoyskiego jako dożywotniego członka założyciela Towar-
zystwa ku Popieraniu Zarobkowości Domowej i Przemysłu Domowego w Wielkim Księstwie
Poznańskim i Prusach Zachodnich.

¹⁰ Kupno folwarku Dworzyska w pow. śremskim.

¹¹ Na kupno domu w Kórniku.

¹² Pożyczka dla Jerzego Stablewskiego w celu uratowania jego majątku Chytrowo w pow.
jarocińskim.

